

Portret polityczny Mehemmeda Emina Resulzade – więźnia sumienia, polityka, publicysty

Shahla Kazimova

Nie jest łatwo w ramach jednego artykułu opisać portret polityczny Mehemmeda Emina Resulzadego, jednego z najbardziej aktywnych publicystów i polityków Azerbejdżanu początku XX w. Ów barwny polityk reprezentował w różnych okresach swojego burzliwego życia różne poglądy, ewoluując wraz ze zmieniającymi się ideami i prądami. Jako zwolennik reform w mułmańskim społeczeństwie opowiadał się za pozytywnymi rozwiązaniami, jakie widział w owym czasie w ideach socjalistów, panislamistów, panturkistów czy turkistów. Mehemmed Emin Resulzade - myśliciel, dziennikarz, ideolog, działacz oświatowy, literat, mąż stanu był jednym ze sztandarowych liderów ruchu narodowego Azerbejdżanu, zapisał się w historii współczesnej państwowości swojego kraju jako jeden z twórców koncepcji państwa narodowego. Mimo, że za czasów Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej (1918-1920) bardzo krótko piastował stanowisko marszałka Rady Narodowej (27 maja – 17 czerwca oraz 16 listopada – 7 grudnia 1918 roku), jest utożsamiany z pierwszą republiką.¹ Wynikało to z tego, że jako polityk, ideolog miał duży wpływ na myśl polityczną środowisk azerbejdżańskich narodowców. Po upadku Azerbejdżanu działał na emigracji, reprezentował Azerbejdżan w ruchu prometejskim, zapoczątkował rozwój azerbejdżańskiej prasy emigracyjnej, wydając takie tytuły jak „Jeni Kafkasja” (1923-1927), „Azeri Turk” (1928-1930), „Odlu Jurt” (1929-1931), Istiklal (1932-1934), Kurtulus (1934-1939).

Azerbejdżańscy politycy na emigracji dostosowywali swoje nazwiska do fonetycznych zasad języków obowiązujących w tych państwach. Stąd mamy kilka wersji nazwiska Resulzadego: Rasulzade, Resul-zade, a w Turcji jest znany jako Mehmet Emin Resulzade, pod francuskimi tekstami zaś podpisywał się jako Rassoul-Zadé. Stosujemy wersję Resulzade, gdyż sam myśliciel właśnie tak się podpisywał.

¹ Po rozpadzie Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej 26 maja 1918 roku azerbejdżańska frakcja Zakaukaskiego Sejmu następnego dnia powołała Azerbejdżańską Tymczasową Radę Narodową. Mimo faktu, że w owym czasie Resulzade był w Batumi i nie uczestniczył w pracach Rady Narodowej, został wybrany większością głosów na jej przewodniczącego.

O latach młodości Mehemmeda Emina Resulzadego wiemy niewiele. Urodził się on 31 stycznia 1884 roku w bakijskiej wiosce Nowchany. Pochodził z tradycyjnej, religijnej rodziny. Jego ojciec Hadży Molla Alekper był mułłą, szyickim duchownym. Z rodzinnej tradycji Resulzade wyniósł nie tylko znajomość zasad wiary i języka perskiego, lecz i dużą pobożność. W jednym z artykułów tak wspomina swoje dzieciństwo: „Pamiętam. Często chodziłem do meczetu. W wieku, w którym według *szarijatu* (prawo islamu – S.K.) nie musiałem jeszcze odprawiać *namazu* (modlitwy – S.K.) w przeciwieństwie do wielu brodatych (autor ma na myśli duchowieństwo), którym niejedną *namaz* przepadł, byłem bardzo chętny do wykonywania modlitw. Nocami w czasie Ramadanu² chodziłem do meczetu i modliłem się do świtu. Meczet był moim umiłowanym miejscem. Tak samo jak kiedyś z dużym entuzjazmem chodziłem do szkoły, później do warsztatu, z tym samym entuzjazmem chodziłem do meczetu.”³

Mimo, że Resulzade pochodził z tradycyjnej szyickiej rodziny, ojciec skierował go do szkoły świeckiej, tak zwanej *szkoły rosyjsko-tatarskiej*.⁴ Po jej ukończeniu kontynuował naukę w Bakijskiej Szkole Technicznej. Wielu rówieśników Mehemmeda Emina wyjeżdżało na studia do Moskwy, Petersburga bądź na uniwersytety w miastach Europy. Miejscowa burżuazja nie chciała w niczym ustępować młodzieży zachodniej. Przyczyną, dla której Resulzade nie kontynuował nauki za granicą, była prawdopodobnie zła sytuacja materialna rodziny. Dało to znać o sobie później, w życiu politycznym Resulzadego. Tym, co odróżniało go od kolegów, którzy władali językami zachodnimi, mieli zachodnie wykształcenie i siłą rzeczy lepiej poznali demokratyczne wartości Europy, była lepsza orientacja w sytuacji wewnętrznej kraju. Młody człowiek wyjeżdżając na Zachód krytycznie patrzył na problemy swojego narodu. Po między nim, a jego rodakami powstawała przepaść kulturowa. Widział problem, ale nie wiedział jak go rozwiązać. Resulzade zmieniał się mentalnie wraz ze swoim otoczeniem. To według nas jest główną przyczyną, dlaczego to właśnie on, a nie kto inny był utożsamiany z ruchem narodowym Azerbejdżanu.

---

² Ramadan – IX miesiąc muzułmańskiego kalendarza księżycowego, podczas którego została objawiona święta księga Koran. Szerzej o tym święcie patrz: A. Али-заде, *Исламский энциклопедический словарь*, Москва 2007, s. 278.

³ M. Ə. Rəsulzadə, *Oxşama. Məhərrəm münasibətilə*, [w:] Ş. Hüseyinov (oprac.), *Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri, II cild*, 1909-1914, Bakı 2001, s. 272 (po raz pierwszy opublikowano w: “İqbal”, nr 509, 19 listopada 1913 r.).

⁴ *Rosyjsko-tatarskie szkoły*, inaczej *rosyjsko-muzułmańskie szkoły*, w odróżnieniu od *medres*, gdzie głównie uczono języków wschodnich oraz katechizmu, uczyły rosyjskiego oraz geografii i matematyki. Założycielem szkoły, do której chodził M.E. Resulzade był jeden z przedstawicieli azerbejdżańskiego *džadidyzmu* czyli ruchu na rzecz nowych sekularnych szkół, społecznik Sułtan Medżyd Ganizade.

Już jako młody człowiek, Resulzade zaczął zajmować się polityką. Raziło go nierówne traktowanie muzułmanów, przeciwstawiał się też rusyfikacyjnej polityce caratu. Uważał, że muzułmanie w Rosji zawsze byli traktowani jako „obywatele drugiej klasy”.⁵ W 1903 roku założył tajną młodzieżową organizację, zadaniem której było gromadzenie miejscowej młodzieży, głównie z rosyjskich, lecz także i innych szkół w celu budzenia w nich sprzeciwu wobec rusyfikacji, a także popularyzacji języka azerbejdżańskiego, którego nie uczono w rosyjskich szkołach. Organizacja zajmowała się również propagowaniem azerskich utworów literackich oraz agitacją przeciwko panującemu reżymowi caratu. Widząc rosnące wpływy rosyjskich socjalistów wśród robotników rafinerii bakijskich, Resulzade wraz z kolegami rozpoczął pracę propagandową wśród robotników muzułmańskich. Drukowano ulotki o rewolucyjnej treści, roznoszono je po różnych zakładach oraz rozsiewano socjalistyczne idee spotykając się z robotnikami.⁶

W okresie napięcia przedrewolucyjnego, Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji (SDPRR) aktywnie działała wśród robotników zakładów naftowych w Baku. Rosyjscy socjaliści mieli swój oddział w mieście. Jednak ich praca była skierowana głównie do rosyjskich robotników. Istniała potrzeba stworzenia oferty politycznej dla rzeszy muzułmańskich robotników. Zajęli się tym przedstawiciele miejscowej inteligencji, między innymi Resulzade. W 1904 roku powstała Muzułmańska Partia Socjaldemokratyczna - Hummat (Hümmət). Wśród założycieli partii byli członkowie SDPRR, Mészadi Azizbekov i Sultan Medžyd Efendijev. Prawdopodobnie z tej właśnie przyczyny przyjmuje się, że Hummat powstał na bazie rosyjskiej partii socjaldemokratycznej. Mimo współpracy tych dwóch organizacji, nie doszło między nimi do zjednoczenia. Hummat działał jako samodzielna partia. Ciekawym faktem jest to, że późniejsi narodowcy – założyciele partii Musawat (Musavat) – wywodzili się z tej właśnie grupy.

Historyk Tadeusz Świętochowski prezentuje ciekawą paralelę pomiędzy Hummatem i polskim PPS-em. Pisze on, że azerbejdżańska partia socjalistyczna z natury swojej była bliższa PPS-owi, niż SDPRR, „z czasem także posługiwali się podobną terminologią: „narodowy język”, „narodowy komunizm” nawet „narodowy islam(...)”.⁷ Resulzade później tak opisał rewolucjonistów azerbejdżańskich: „Kadry młodzieży rewolucyjnie nastrojonej, dotąd sympatyzującej z rosyjskimi ruchami rewolucyjnymi, w 1905 roku poszły swoją drogą, drogą własnego *rewolucyjnego nacjonalizmu*” [podkr. w oryginale – SK]⁸.

⁵ M. E. Resul-zade, *Azerbejdżan w walce o niepodległość*, Warszawa 1938, s. 45.

⁶ M. E. Resulzade, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le ibtilal hatıraları*, İstanbul 1997, s. 16.

⁷ T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006, s. 51.

⁸ M.E. Resul-zade, *Azerbejdżan w walce... op.cit.*, s.60.

Hummat wydawał podziemną gazetę o tej samej nazwie. Gazeta „Hummat” wychodziła od końca 1904 do 1905 roku.⁹ Hummatyści zdążyli wydać jedynie sześć numerów czasopisma. W lutym 1905 roku policja zamknęła gazetę, uznając jej działalność za szkodliwą. Niestety nie zachowały się jej wydania. Resulzade w swoich wspomnieniach wydanych w 1954 roku na łamach gazety „Dunja” w Turcji wspominał o niej jako o pierwszej partyjnej gazecie w Azerbejdżanie¹⁰. W grudniu 1906 roku hummatyści przenieśli się do nowopowstałej gazety „Tekamul” (Təkamül – ewolucja). Prócz tego Resulzade współpracował z gazetami „Szergi-rus” (Şərqi-Rus – Wschodnia Rosja), „Hummet” (Dążenie), „Dəvət-Qoç”, (Dəvət-Qoç – Zaproszenie), „Irszad” (İrsad – wskazanie prawdziwej drogi), „Tereggi” (Tərəqqi – Postęp), „Joldasz” (Yoldaş – towarzysz) oraz czasopismami „Fujuzat” (Füyuzat – Dobrobyt, obfitość) i „Wolna” (Fala).

Na początku swojej kariery Resulzade wiązał problemy narodowościowe między innymi z panującym wówczas kapitalizmem. Uważał, że zmiana ustroju spowoduje demokratyzację życia publicznego oraz polityki narodowościowej. Dowodził, że droga do wolności i szczęścia ludzi prowadzi przez wykorzenienie ustroju kapitalistycznego. Zburzenie kapitalizmu oznaczało w jego pojmowaniu obalenie caratu, który z założenia był złem, ponieważ jego podstawą było wykorzystywanie jednej grupy społecznej (klasy) przez drugą. Resulzade całą nadzieję pokładał w budzącym się proletariacie, idealizowanym przez niego w charakterystyczny dla marksistów sposób.

Resulzade uważał, że miejscowi socjaliści powinni współpracować z rosyjskimi działaczami o podobnych programach politycznych. Argumentował to tym, że muzułmanów-dziennikarzy jest niewiele i nie da się na ich bazie stworzyć silnej komórki. Wychodząc z podobnego założenia, twierdził: „... powinniśmy być sojusznikami innych, ponieważ mamy wspólne żądania”.¹¹ Współpraca muzułmańskich socjalistów z rosyjskimi wynikała ze zbieżności celów i wspólnego elektoratu. Poza tym, nierosyjskich socjalistów kusiły hasła rosyjskich kolegów, głoszących równość wszystkich obywateli, niezależnie od różnic etnicznych, rasowych bądź religijnych.

Nasuwa się tutaj porównanie z Józefem Piłsudskim, który tak wspominał swoje młodościowe lata: „(...) W owe czasy głośną była na całym świecie walka <Narodnej Woli> rosyjskiej z caratem. (...) W tym właśnie czasie przyszła

---

⁹ 3 czerwca 1917 roku „Hummat” jako organ partii wznowił druk. Jednak w tym okresie Resulzade był poza partią i redakcją gazety. Redaktorem został azerbejdżański socjalista Nariman Narimanow (Nəriman Nərimanov).

¹⁰ M. E. Resulzade, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin' le İhtilal Hatıraları*, İstanbul 1997, s. 16.

¹¹ M. Ə. Rəsulzadə, *Hürriyəti mətbuat. Müsəlman müvəttiblərinə dair*, [w:] Ş. Hüseyinov (oprac.), *Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri, I cild 1903-1909*, Bakı 1992, s. 77-78 (po raz pierwszy opublikowano w: „Təkamül”, nr 1, 16 grudnia 1906).

socialistyczna moda. Moda dla nas Wilnian szła ze wschodu, z Petersburga... Petersburski socjalizm ... dawał mi pewną nić przewodnią, pewien światopogląd.”¹²

Kolejnym ważnym tematem naświetlanym w publikacjach Resultadego był konflikt ormiańsko-muzułmański (azerski), który wybuchł w lutym 1905 roku i trwał ponad rok. W gazecie socjaldemokratów „Devet Gocz” oraz w innych tytułach muzułmańskiej prasy ukazał się szereg artykułów Resultadego na temat starć etnicznych. Wydarzenia te tak na niego wpłynęły, że wyraził swój żal w formie wiersza. Wiersz jego autorstwa „Nowhe” (Psalm), jest pełen goryczy, smutku; autor ubolewa, że „piękny Kaukaz się rujnuje”. Na tle tragedii obu narodów carat występuje jako demon, który cieszy się z przelanej krwi dwóch sąsiadujących od dawna narodów.¹³ Resultade krytykował pokrętną politykę rosyjskiego caratu, która miała na celu skłócenie narodów poprzez wykorzystywanie i wzniecanie konfliktów etnicznych. Pisał w tej kwestii: „Obywatele, kochani bracia, kaukazczycy, serca których przepełnione są miłością do Ojczyzny! Te nieszczęścia, ta tragedia nie jest tylko nieszczęściem Muzułmanów bądź Ormian. To jest tragedia, nieszczęście całego Kaukazu, wszystkich Kaukazczyków”.¹⁴ Przytoczony fragment świadczy również o tym, że rozpatrywał Kaukaz jako całość, rozumiał, że losy narodów zamieszkujących ten region są związane ze sobą. Jest to ważne dla zrozumienia jego późniejszych aspiracji, budowanych na idei jedności Kaukazu. W artykułach dowodził, że zarówno Ormianie, jak i Azerbejdżanie są ofiarami państwa rosyjskiego, które inspiruje spory na tle etnicznym, żeby mieć pretekst do zaostrzenia policyjnej polityki, co w zamyśle przeciwdziałać ma nadchodzącej rewolucji. Kontynuując tę myśl w kolejnym artykule pisał, że Rosja dusi nie tylko muzułmanów i Ormian, ale i Gruzinów, Polaków i inne narody.¹⁵

W artykule „Dwa niuanse” Resultade przeciwstawia się postawie ormiańskiej partii narodowej Dasznakcutiun (Ormiańska Federacja Rewolucyjna), która inspirowała ormiańskich robotników do domagania się, poprzez strajki, wyrzucania z pracy muzułmańskich robotników. Autor pisze, że pomimo faktu, iż Dasznakcutiun oficjalnie w swoim organie „Kajts” głosiła hasło: „Niech żyje socjalizm”, w rzeczywistości była ugrupowaniem nacjonalistycznym,

¹² Cytat za T. Schaetzel, *Prace Józefa Piłsudskiego w latach 1892-1901*, „Niepodległość”, Londyn, 1951, t. III, s. 15.

¹³ M. Ə. Rəsulzadə, *Nöbvə*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 23 (po raz pierwszy opublikowano w: „Dəvət” nr 14, 20 lipca 1906).

¹⁴ M. Ə. Rəsulzadə, „Şeytan” *işinin nəticəsi*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 72 (po raz pierwszy opublikowano w: “Təkamül”, nr 1, 16 grudnia 1906).

¹⁵ M. Ə. Rəsulzadə, *Milliyət məsələsi*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 74 (po raz pierwszy opublikowano w: “Təkamül”, nr 1, 16 grudnia 1906).

swoją działalnością „przeciwstawiając przeciwko sobie biedotę, zadawała cios sprawie robotniczej” i pod maską socjalizmu przyczyniała się do powstawania antagonizmów.¹⁶ Obarczał ich odpowiedzialnością za narastające napięcia. Uważał, że jeżeli Dasznakcutiun rzeczywiście była partią działającą w interesie swego narodu, powinna była działać aktywnie na rzecz pokoju, uspakajając tłumy, a nie prowokować je.

W swojej publicystyce poświęconej starciom etnicznym, Resulzade zawsze wzywał wykształconych przedstawicieli obu stron do łagodzenia sytuacji, do pokojowej mediacji. Dał się poznać jako humanista, aktywnie zaangażował się w działalność pokojową. Jako dziennikarz, włączył się do akcji pomocy ofiarom starć.

W celu rozwiązania problemu etnicznego proponował podjęcie trzech kroków: po pierwsze organizowanie pokojowych demonstracji, wieców wśród muzułmanów i Ormian, po drugie, angażowanie duchowieństwa w rozwiązanie konfliktu, a po trzecie, odwoływanie się do rozsądku inteligencji i wezwanie jej do zaprzestania pisania wrogo nastawionych tekstów, zażegnanie ostrej retoryki.

Obok wymienionych wątków, najbardziej zajmującymi Resulzadego tematami były: edukacja, kwestia szkolnictwa i potrzeba reform religijnych. Przewodnią linią jego publicystyki od początku, czyli od 1903 roku, aż do okresu emigracyjnego 1920 roku, było hasło „Niech żyje edukacja!”.¹⁷ Zresztą mniej więcej od 1908 roku widać ustąpienie nastrojów socjalistycznych na rzecz działalności kulturalno-oświatowej.¹⁸

Resulzade był przekonany, że droga do wyzwolenia wiedzie przez edukację. Rozumiał znaczenie języka rosyjskiego w kształceniu młodzieży muzułmańskiej. Krytykował fanatyzm religijny niektórych rodzin, które postrzegały rosyjski jako język „niewiernych” i ograniczały edukację swoich dzieci do nauki dogmatów religii i w najlepszym wypadku nauki języków orientalnych. Tłumaczył, że rosyjski jest potrzebny, aby lepiej radzili sobie w życiu i rozumieli swoje prawa. Resulzade uważał, że „szkoła podstawowa powinna być narodowa. Szkoła Podstawowa musi być rodzima dla miejscowej ludności. Edukacja w nich powinna być w języku ojczystym. Te szkoły powinny być zgodne z obyczajowością ludzi...”.¹⁹ A jaka była rzeczywistość? „Choć szkoły

---

¹⁶ M. Ə. Rəsulzadə, *İki nuktə*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 50-52 (po raz pierwszy opublikowano w: „İrşad” nr 156, 4 lipca 1906).

¹⁷ M. Ə. Rəsulzadə, *Qira ətxanə*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 33 (po raz pierwszy opublikowano w: „İrşad”, nr 84, 7 kwietnia 1906).

¹⁸ И.Багирова, *Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века (1900-1917)*, Баку 1997, s. 37.

¹⁹ M. Ə. Rəsulzadə, *İbtidai yerli məktəblər*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 253 (po raz pierwszy opublikowano w: „Tərəqqi”, nr 107, 20 listopada 1908).

się nazywały muzułmańskimi i miejscowymi (w znaczeniu „narodowe” – SK) muzułmańska i miejscowa była tylko nazwa. „Przeznaczenie, z 25-30 godzin lekcyjnych tygodniowo, trzech godzin na język turecki i 2 godzin na lekcje *szarijatu* miało sprawić, że szkoły te miały być tureckie i muzułmańskie” Jeżeli dodamy, że lekcje tureckiego i *szarijatu* nie były obowiązkowe, to nikt nie wątpił w «narodowy» charakter tych szkół”.²⁰ Za czasów niepodległej Republiki dużym sukcesem narodowców, szczególnie ówczesnego premiera Nasiba beja Jusufbejiego, ministra edukacji Raszid chana Gaplanova, jego zastępcy Hamid beja Szachtachtinskiego w tym również Mehemmeda Emina Resulzadego było przeforsowanie w parlamencie Azerbejdżanu 1 września 1919 roku ustawy o otwarciu pierwszego w świecie muzułmańskim laickiego Bakińskiego Państwowego Uniwersytetu.

Jak wspomniano wyżej, Resulzade nie był przeciwko nauce języka rosyjskiego. Uważał, że jest to konieczne do nawiązania kontaktu z innymi narodami Imperium, ale nie powinien on dominować w kraju, gdzie większość stanowią nie-Rosjanie. Pytał się - na co nam są lekarze, prawnicy, nauczyciele, którzy nie rozumieją naszego języka? Komu mają oni służyć? Rozważania Resulzadego na temat języka ojczystego nabrały ostrości w 1914 roku i miały duży wpływ na odrodzenie politycznej świadomości narodowej Azerbejdżanów.

Dziennikarz nie obarczał całą odpowiedzialnością za tę dramatyczną sytuację wyłącznie biurokracji carskiej, nie zamierzał idealizować ówczesnego tradycjonalistycznego społeczeństwa muzułmańskiego. Z ostrą krytyką pisał również o wadach i ułomnościach współczesnych mu mieszkańców Azerbejdżanu. Resulzade, tradycyjny muzułmanin, w pierwszej dekadzie XX w. bardziej utożsamiał się ze światem islamu, wspólnotą wiernych – *umma*, która stała ponad podziałami etnicznymi. Dlatego idea panturkizmu w tym okresie była dla niego mniej atrakcyjna, niż panislamizm. Panislamizm nie miał nic wspólnego z konserwatywnym radykalizmem religijnym, jak to próbowali przedstawić rosyjscy nacjonaliści. Podobnie jak panturkizm, miał głównie charakter kulturalno-oświatowy, walczył z zabobonami i biernością muzułmanów. W Rosji panislamizm i panturkizm wzajemnie się przenikały. Wynikało to z tego faktu, że około 90 % ludności tureckojęzycznej było wyznania muzułmańskiego. Ponadto administracja carska wszystkie narody wyznania muzułmańskiego traktowała jako jeden “muzułmański naród”, używając w dokumentach nazwy “muzułmanie” na określenie różnych grup etnicznych.²² Cechy etniczne i językowe nie były głównym kryterium w określaniu

²⁰ *Ibidem*, s. 254.

²¹ F. Geogon, *Türk milliyetçiliğinin kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Istanbul 2005, s. 8.

²² R.G. Suny, *Nationalities in the Russian Empire...op.cit.*, s. 491.

nierosyjskich poddanych cara, stąd wynikała niedokładność w nazewnictwie, na przykład Azerbejdżanów nazywano „kaukaskimi Tatarami”, bądź „kaukaskimi muzułmanami”.²³

16 sierpnia 1909 roku w „Irańskich listach” Mehemmed Emin Resulzade zapowiedział powstanie w Teheranie dziennika „Iran-e Nou”. Charakter swojej gazety określił jako „dziennik w stylu europejskim”.²⁴ Resulzade był redaktorem i publicystą „Iran-e Nou”, miał przez to bardzo duży wpływ na umysł reformistycznie nastawionej inteligencji Iranu. Zbliżył się do Sajjida Hasan Tagizadego, znanego polityka irańskiego z południowego Azerbejdżanu, lidera Demokratycznej Partii Iranu i przewodniczącego parlamentu irańskiego. Resulzade aktywnie uczestniczył w opracowaniu programu ideologicznego Demokratycznej Partii Iranu jako członek Komitetu Centralnego – był jednym z twórców tej partii. Jego gazeta stała się organem Demokratycznej Partii Iranu.²⁵ Wraz z emigracją do Iranu w lutym 1909 roku kończy się współpraca Resulzadego z Hummetem i generalnie z ruchem socjalistycznym.

W Iranie Resulzade przede wszystkim podkreślał równość wszystkich muzułmanów, niezależnie od podziału szyicko-sunnickiego. Stanowi to jedno z kryteriów wyjaśniających dlaczego w tym okresie zaliczamy Resulzadego do zwolenników idei panislamizmu. Czerpał natchnienie z dzieł XIX-wiecznego filozofa, ideologa tego prądu, Dżamala ad-Din al-Afganiego.²⁶ Reformator muzułmański Afgani głosił konieczność unowocześnienia islamu i wyzwolenia od „sektarskich” podziałów na sunnitów i szyitów. Zwracał się także ku zbiorowej świadomości muzułmanów²⁷. Panislamizm Afganiego był odpowiedzią

²³ A. Bennigsen and M. Broxur, *The Islamic Threat...op.cit.*, s. 35.

²⁴ M. Ə. Rəsulzadə, *İran məktubları. Yeni qəzetə*, [w:] M. Ə. Rəsulzadə, *Əsərləri, I cild...*, s. 443-444 (po raz pierwszy opublikowano w: „Tərəqqi”, nr 183, 16 sierpnia 1909).

²⁵ E. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton 1982, s.103-104.

²⁶ Dżamal ad-Din al-Afghani (1839-1907), muzułmański teolog, działacz polityczny, pochodził ze wschodniego Afganistanu. Wykształcenie teologiczne uzyskał w Kabulu. Po powrocie do kraju zaangażował się w walkę polityczną afgańskich emirów, wynikiem czego była emigracja w 1869 roku do Indii, a później do Turcji. W 1971 roku zamieszkał w Egipcie. W Kairze stworzył „Towarzystwo Młodoegipcjanów”, hasłem którego było „Egipt dla Egipcjan”, popularyzował również ideę panarabizmu. Owe działania miały na celu wyzwolenie Egiptu od wpływu brytyjskiego. Afgani nawoływał do reform, był zwolennikiem monarchii konstytucyjnej. W skutek swojej działalności politycznej musiał opuścić Egipt i zamieszkać w Paryżu (1883-1886). We Francji skupił wokół siebie dobrze wykształconą inteligencję muzułmańską, podkreślał konieczność reform w islamie. Nawoływał elitę krajów muzułmańskich do zjednoczenia wysiłków w walce z zachodnim kolonializmem, promował ideę panislamizmu. Państwem, które było w stanie zjednoczyć tzw. społeczność muzułmańską według niego było Imperium Osmańskie. W 1892 roku, przyjmawszy zaproszenie tureckiego sułtana, osiedlił się w Stambule, gdzie zmarł w 1907 roku.

²⁷ O postaci i ideach Afganiego patrz; N.R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani": A Political Biography*, Berkeley – Los Angeles 1972; N.R.Keddie, *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani"*, Berkeley-Los Angeles 1968.

na agresywną politykę kolonialną zachodnich mocarstw, dlatego miał charakter antyzachodni. Wzywał do zapożyczenia zachodniej techniki i osiągnięć naukowych w celu nadrobienia przepaści pomiędzy krajami muzułmańskimi i chrześcijańskimi, aby móc skutecznie przeciwstawić się Zachodowi. Radykalizm Afganiego bardziej odpowiadał Resultademu, niż ugodowa propozycja współpracy muzułmańskich liberałów z Rosją. Zaznaczmy tutaj, że rolę „agresywnego Zachodu” dla Resultadego pełniła Rosja carska.

Ciekawe jest to, że późniejszy nacjonalizm Resultadego również czerpał inspiracje z wizji Afganiego o odrębnej świadomości ludów muzułmańskich. Afgani dowodził, że dopóki muzułmanie nie uświadomią sobie swojej odrębności narodowej, nie będą w stanie walczyć z uciskiem kolonialnym. Resultade, podobnie jak jego mistrz, rozumiał różnicę pomiędzy wspólnotą wiernych – *umma* i narodem – *milletem*.

W Iranie antyrosyjskie poglądy Resultadego pogłębiły się. Widział w Rosji zagrożenie dla irańskiego ruchu reformatorskiego. Przy czym nie wynikało to jedynie z ogólnie antyeuropejskich wpływów panislamizmu na jego poglądy, ponieważ obecności Brytyjczyków i innych Europejczyków w Iranie nie sprzeciwiał się w tym samym stopniu. Resultade w Iranie był rzecznikiem modernizacji, która z konieczności musiała wiązać się z europeizacją. Niecierpliwił się oczekując, kiedy Rosjanie opuszczą Iran zastanawiając się jednocześnie dlaczego Brytyjczycy milczą i nie przeciwstawiają się rosyjskim wpływom w administracji szacha.

Podobna postawa Resultadego nie mogła nie drażnić rosyjskich dyplomatów. Wywiad przeprowadzony przez Resultadego z Morganem Shusterem, ekspertem amerykańskim, który przybył do Iranu z zamiarem udzielenia pomocy rządowi irańskiemu przy przeprowadzeniu reformy finansów, posłużył rosyjskiej ambasadzie jako pretekst do żądania wydalenia Resultadego z kraju. Dalszy bieg wydarzeń skłonił Resultadego do opuszczenia państwa, w którym pokładał tak duże nadzieje. 25 maja 1911 roku w pięćdziesiątym pierwszym numerze „Iran-e Nou” Resultade opublikował list otwarty do wydawcy oraz czytelników gazety, w którym informował, że podaje się do dymisji. Napisał tam, że wskutek różnych intryg i trudności, które go spotkały, został zmuszony do pozostawienia drogiej mu gazety i opuszczenia Iranu.²⁸

Resultade znalazł się w Stambule w czasie, kiedy myślenie inteligencji zdominował turkizm (*türkcülük*), idea przebudzenia narodowego Turków oraz panturkizm, koncepcja jedności narodów tureckich. Mehemmed Emin przyłą-

²⁸ M. Ə. Rəsulzadə, *M.Ə. Rəsulzadənin Seyid Məhəmməd Şəbustəriyə məktubu*, [w:] *M. Ə. Rəsulzadə, Əsərləri, II cild...*, s. 81 (po raz pierwszy opublikowano w: „Iran-e Nou”, nr 51, 25 maja 1911).

czył się do tzw. Ognisk Tureckich, organizacji, mających na celu popularyzację kultury i języka tureckiego. Wśród współpracowników Ognisk było wiele fascynujących postaci epoki, takich jak Ahmed Agaoglu (Əhməd Ağaoğlu), czy też Ali Bej Husejnzade (Əli Bəy Hüseynzadə).²⁹

W Turcji Resulzade współpracował również z Jusufem Akczurą – Tatarem kazańskim, uznawanym za jednego z ojców nacjonalizmu tureckiego. Ich znajomość zaowocowała współpracą dziennikarską i publicystyczną. Tureckie koła naukowe i inteligencja niewiele wiedziały o Turkach irańskich.

---

²⁹ Ahmed Agaoglu, zrusyfikowana wersja nazwiska – Agajew, (1869-1939) – jeden z wybitnych zwolenników tureckiego ruchu narodowego, publicysta, pisarz, polityk, urodził się w Szuszy. Po ukończeniu rosyjskiej szkoły i gimnazjum w Tbilisi rozpoczął techniczne studia w Petersburgu. Nie skończywszy tych studiów wyjechał do Paryża, gdzie otrzymał wyższe wykształcenie na Uniwersytecie Sorbona. W Paryżu poznał Dżamaleddina Afganiego, co miało bardzo duży wpływ na formowanie jego poglądów panislamistycznych. Agajew utożsamiał się z Iranem, przypisując temu państwu rolę „Francji świata muzułmańskiego”. Po powrocie do Azerbejdżanu pracował jako nauczyciel języka francuskiego, publicysta oraz aktywnie angażował się w życie publiczne kraju. W odpowiedzi na wojenne działania bojówek dasznackich w 1905 roku założył tajną organizację „Difai” (Obrona). W 1909 roku wyemigrował do Turcji, gdzie wraz z innym przybyszem z Rosji Jusufem Akczurą zakładał czasopismo „Turk Jurdu”, głoszące hasła turkizmu. Dołączył do Komitetu Jedności i Postępu, został posłem w parlamencie tureckim. W 1918 roku przyjechał do Azerbejdżanu, po powrocie w 1919 roku został aresztowany przez Brytyjczyków i zesłany na Malte. Z inicjatywy Kemala paszy został wymieniony na jeńców brytyjskich. Wrócił do Turcji w 1921 roku i przeszedł do anatolijskiego obozu Ataturka. W kemalistowskim reżymie pracował jako dyrektor biura informacyjnego. Ahmed Agaoglu, żarliwy obrońca wolności, był współzałożycielem opozycyjnej wobec premiera Ismeta „Niezależnej Partii Republikańskiej”. Po rozpadzie partii został profesorem Uniwersytetu Ankarckiego. O Agaoglu szżej patrz: A. H. Shissler, *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey*, London 2003.

Ali Bej Husejnzade (1864-1941) profesor medycyny, publicysta, polityk urodził w Saljanach, w Azerbejdżanie, skończył podstawową szkołę przy Urzędzie Duchownym Muzułmanów Kaukazu, na czele którego stał jego dziadek, szejchulislam muzułmanów kaukaskich Achund Ahmed Husejnzade. Po skończeniu szkoły, a następnie gimnazjum, w 1885 roku wyjechał na studia do Petersburga. W 1889 roku wyjechał do Turcji, gdzie kontynuował naukę na wydziale medycyny wojskowej Uniwersytetu Stambulskiego. Pracował jako dermatolog w szpitalu Hajdarpaşa. W Turcji, obok pracy zawodowej, zaczął szeroką propagandę na rzecz idei jednego narodu tureckiego. Założył podziemne stowarzyszenie *İttihad-i Osmanije* (Związek Osmański). Nawoływał do stworzenia wspólnoty ludów tureckich pod patronatem osmańskiej Turcji. W 1897 roku wraz z tureckimi oddziałami ruszył na wojnę turecko-grecką. W 1903 roku wrócił do Baku, nie posiadając dyplomu rosyjskiego nie mógł pracować w swoim zawodzie. Oddał się całkowicie działalności publicystycznej. Został redaktorem założonej i finansowanej przez filantropa Zejnaldina Tagijewa gazety „Hayat” (Życie) i czasopisma „Fujuzat” (Obfitość). Po obaleniu reżymu Abdulhamida wyjechał w 1910 roku do Stambułu, gdzie kontynuował działalność naukowo-pedagogiczną na Uniwersytecie oraz aktywnie uczestniczył w założeniu Ognisk Tureckich. W 1913 roku został wybrany do Komitetu Centralnego Komitetu Jedności i Postępu. Do końca życia został w Stambule. Misjonarska działalność Husejnzadego wywarła bardzo duży wpływ na umysły teoretyków turkizmu.

Resulzade bardzo dobrze odnalazł się w tej sytuacji, okazał się ekspertem nie tylko do spraw Turków Irańskich, ale też ze względu na znajomość spraw dotyczących całego Iranu. Był żywym świadkiem nowoczesnej historii Iranu. Akczura skorzystał z jego wiedzy oraz doświadczenia i zlecił napisanie artykułu do swojego czasopisma „Turk Jurdu” (Türk Yurdu – Ojczyzna Turków). Na łamach tego pisma Resulzade zamieścił cykl popularno-naukowych artykułów pod nazwą *Turcy Irańscy*. W sumie ukazało się sześć artykułów, zawierających informacje o geografii, życiu gospodarczym, kulturowym i politycznym irańskich Azerów.

Podczas swojej działalności w Ogniskach Tureckich Resulzade zetknął się z Ziją Gokalpem (Ziya Gökalp), głównym narodowym myślicielem Komitetu Jedności i Postępu.³⁰ Ziya Gokalp wprowadził do porządku dziennego życia intelektualnego Stambułu słynną triadę: „turkizacja, islamizacja, modernizacja”. Gokalp dał również gotową formułę świadomości narodowej Turka: „Jestem narodowości tureckiej, należę do *ummy* muzułmańskiej, cywilizacji zachodniej”. Te hasła odwoływały się do narodów tzw. Turanu – rozległej i starożytnej ziemi od Bałkanów do Chin.³¹ Stąd kolejny termin – panturanizm. Utopijne rozważania o wspólnym kraju – Turanie, nie były atrakcyjne dla Resulzadego, mieszkańca wielonarodowego Baku, a później także Iranu. W swojej późniejszej pracy o panturanizmie określił ideę zjednoczenia narodów turańskich mianem „romantyzmu”. Bardziej realnym było dla niego „zachowanie [wspólnych – S.K.] ogólnokulturalnych wartości”: „W odróżnieniu od wczorajszego romantyzmu, dzisiejszy realny nacjonalizm w Turcji nazywa się nie *panturanizmem* i nawet nie *pantiurkizmem*, a po prostu *tiurkizmem*.”³²

³⁰ Mehmet Ziya (1876-1924), znany turecki publicysta, socjolog, działacz polityczny, teoretyk nacjonalizmu tureckiego. Drugie imię „Gökalp” (bohater niebios) było przydomkiem publicystycznym, którym posługiwał się do końca życia. Po uzyskaniu podstawowego wykształcenia w szkole w Diyarbakyrze (Anatolia), w 1896 roku rozpoczął naukę w Szkole Weterynaryjnej w Stambule. W stolicy zbliżył się z młodoturkami i został członkiem, tajnego wówczas, Komitetu Jedności i Postępu, za co został w 1898 roku skreślony ze studiów. Po rocznym areszcie został zesłany do rodzimego Diyarbakyrzu, gdzie jako samouk studiował język francuski i socjologię. Po rewolucji 1908 roku został przedstawicielem Komitetu Jedności i Postępu w Diyarbakyrze, a później przeniósł się do centrali partii w Salonikach. W 1912 roku przeniósł się do Stambułu, gdzie został posłem do parlamentu tureckiego (Meclis-i Mebusan) oraz był jednym z założycieli Ognisk Tureckich (Türk Ocağı). W 1915 roku został pierwszym profesorem nauk socjologicznych na Uniwersytecie Stambulskim. W 1919 roku został aresztowany i zesłany na Maltę. Po powrocie oddał się służbie Kemalowi Atatürkowi, tworząc ideologiczną bazę kemalizmu. Szerzej na temat Gokalpa patrz: U. Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London 1950.

³¹ A. Jevakhoff, *Kemal Atatürk*, Warszawa 2004, s. 50-51.

³² М. Э. Расул-Заде, *О пантурсизме в связи с кавказской проблемой*, Париж 193, с. 7.

Turcja nigdy nie była punktem odniesienia dążeń politycznych Resulzadego. To tłumaczy, dlaczego nie przyjął tezy Ali Beja Husejnzadego, który jako pierwszy sformułował na łamach gazety „Hajat” (Həyat - Życie) w 1906 roku swoją wizję nowego Turka – „jestem krwi tureckiej, wiary islamskiej i o wyglądzie europejskim” innymi słowy „turkizacja, islamizacja, modernizacja”.³³ Ziya Gokalp nie ukrywał, że jego mistrzem był Husejnzade. Zaznaczmy tutaj, że panturkizm Husejnzadego wywodził się z poglądów Ismaila Gasprinińskiego. Różnica polegała na tym, że Husejnzade nadał panturkizmowi charakter polityczny. Ponadto Gaspriniński widział wspólnotę Turków pod rządami Rosji, Husejnzade zaś – pod rządami osmańskiej Turcji. Z tego właśnie powodu Resulzade nie przyjął ostatecznie żadnej z tych wizji. Husejnzade pod pojęciem „turkizacji” rozumiał faktycznie „osmanizację”, wprowadzenie osmańskiego języka tureckiego dla wszystkich tureckich narodów. Dlatego idea ta nie znalazła jednomyślnej akceptacji wśród muzułmańskiej inteligencji Rosji. Ziya Gokalp zamiast pojęcia „osmanizacja” zaproponował „turkizację”, do której mogłyby się odwoływać wszystkie ludy turekojęzyczne. I to sprawiło, że Resulzade został nawrócony na nową „religię” – nacjonalizmu tureckiego. Po powrocie do Baku w 1913 roku wprowadził ideę turkizmu i koncepcję triady do programu politycznego partii Musawat oraz na łamy wydawanej przez siebie gazety „Aczyg soz” (Otwarte Słowo).³⁴ Resulzade opuścił Baku jako 25-letni romantyk-socjalista, a wracał jako 30-letni doświadczony polityk-narodowiec.

Partia Musawat z którą utożsamia się postać Mehemmeda Emina Resulzadego powstała w 1911 roku, w czasie kiedy polityk przebywał w Turcji. Jednak znaleźliśmy kilka wzmianek przemawiających za tym, że Resulzade był zaangażowany w powstanie partii. Opisując historię powstania Musawatu bliski współpracownik oraz brat stryjeczny Resulzadego Mamed Ali Resuloğlu wspomina: „Była jesień 1911 roku. Siedzieliśmy razem z nieżyjącym dziś Abbasem Kazemzade na zapleczu jego sklepu papierniczego – miejscu naszych tajnych spotkań i obrad. Jeden z kolegów Tagi Nagioğlu wszedł i powiedział: <Gruzini, Ormianie i Rosjanie mają partie polityczne. Dlaczego my nie mielibyśmy mieć swojej partii, stwórzmy partię>. Po kilku dniach omawiania i zastanawiania się zdecydowaliśmy się stworzyć partię Musavat. Zresztą świętej pamięci Resulzade Emin bej w tym czasie pisał ze Stambułu do nas o konieczności powołania organizacji politycznej”.³⁵ Z kolei badacz historii partii politycznych Azerbejdżanu Irada Bagirova podaje informację o istnieniu

³³ M. Ağayev, *Məhəmməd Əmin Rəsulzadə*, Bakı 2006, s. 39.

³⁴ *Aczyg Soz* (1915-1918) przerwał swoją działalność w 1918 roku, kiedy dasznacko-bolszewickie oddziały podczas tragicznych dni marcowych 1918 r. spaliły redakcję gazety.

³⁵ M. A. Resuloğlu, *“Müsəvat” partisinin kuruluşu*, w: Milli Azərbaycan “Müsəvat” Halk Partisi Bülteni, 1962 nr. 4, s.10.

doniesienia policyjnego, z treści którego wynika, że w 1911 roku po opuszczeniu Teheranu Resultade „przybył do Baku z ważnym zadaniem od rządu młodotureckiego, stamtąd z tymi zadaniami udał się do Konstantynopola”.³⁶ Na podstawie tych danych badacz przypuszcza, że Resultade uczestniczył w sporządzaniu programu, a nawet był jego autorem.³⁷ Taki bieg wydarzeń nie znajduje jednak potwierdzenia w innych źródłach. Opis powstania partii i jej pierwszego programu Bagirova bazuje na książce Mirza Davuda Huseynova³⁸, która powstała w latach 20. i zgodnie z panującą bolszewicką propagandą miała na celu dyskredytację Musawatu i jej lidera. Stąd naszym zdaniem podkreśla się fakt, iż narodowa partia Azerbejdżanu rzekomo powstała na zlecenie mocodawców ze Stambułu. Powstanie Musawatu wynikało z dojrzałości politycznej azerbejdżańskiej inteligencji, czego wyrazem było zaangażowanie się jej w proces państwowotwórczy Azerbejdżanu. W maju 1918 roku obóz narodowców, do którego należał również Resultade, wziął na siebie odpowiedzialność za budowanie pierwszej republiki azerbejdżańskiej.

W okresie istnienia Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej (1918-1920) Resultade w jednoznaczny sposób dał się poznać jako polityk-narodowiec, zwolennik laickiego nacjonalizmu. Już w pierwszych tygodniach istnienia Republiki Resultade musiał zmierzyć się z dużym wyzwaniem, jakim były wydarzenia czerwcowe 1918 roku, gdy tureckie dowództwo, które na mocy porozumienia turecko-azerbejdżańskiego z 4 czerwca 1918 roku o pomocy wojskowej, domagało się rozwiązania Rady Narodowej Azerbejdżanu i utworzenia nowego rządu. 17 czerwca 1918 roku Rada Narodowa zwołała posiedzenie dla omówienia zaistniałej sytuacji. Otwierając posiedzenie Resultade przemawiał: „Dziś musimy wziąć pod uwagę zaistniałą sytuację, pozostając wiernymi swoim zasadom. Możliwie, iż decyzja, którą dziś przyjmujemy, będzie naszym nieszczęściem, ale, jeżeli jedyne wyjście z powstałej sytuacji zależy wyłącznie od tej decyzji, musimy ją podjąć. Nie wyrzekając się patriotyzmu, musimy zrezygnować z uprawiania polityki dla polityki (...)”.³⁹ Resultade opowiadał się za drugim rozwiązaniem, które było decyzją długofalową, tworzącą perspektywę przyszłego niepodległego bytu Azerbejdżanu. W atmosferze napięcia członkowie Rady Narodowej zagłosowali za rozwiązaniem starego i powołaniem nowego rządu. Kryzys czerwcowy był dla Resultadego pierwszym poważnym sprawdzianem, z którego według nas wyszedł godnie. Pokazał bowiem, że in-

³⁶ И. Багирова, *Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века (1900-1917)*, Баку 1997, s. 192.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ М.Д., Гусейнов, *Тюркская демократическая партия федералистов «Мусават» в прошлом и настоящем*, Баку 1927.

³⁹ Р. Векилов, *История возникновения Азербайджанской Республики, op.cit.*, s. 19.

teres narodowy stoi powyżej prywatnych ambicji, a swoją ideę – niepodległość Azerbejdżanu, choćby w okrojonej formie, udało mu się uratować kosztem rezygnacji z władzy. Ten fakt wystarczy, aby można było uznać go za męża stanu, polityka, który podejmował decyzje wybiegając myślami daleko poza współczesną mu rzeczywistość. Presja Turcji nie pozostawiała mu szerokiego wachlarza możliwości działania, jednak odstępując we właściwym momencie podjął długofalową decyzję, która zaważyła na historii jego narodu na wiele lat naprzód.

Najbardziej prorocze i historyczne słowa, które weszły do historii Azerbejdżanu i stały się hasłem odradzającej się republiki w 1991 roku, padły podczas wystąpienia Mehemmeda Emina Resulzade na sesji inauguracyjnej parlamentu azerbejdżańskiego, 7 grudnia 1918 roku. „Ten sztandar, trzy kolory którego są symbolem tureckiej kultury narodowej, cywilizacji muzułmańskiej oraz demokratycznych zasad nowoczesnej Europy będzie wiecznie powiewał nad naszymi głowami. Raz został wzniesiony już nigdy nie zostanie ściągnięty. Ja w to wierzę (...).” Słowa te wywołały burzliwą reakcję sali, wielu posłów biło brawo na stojąco.⁴⁰ Podczas drugiego posiedzenia 10 grudnia 1918 roku raz jeszcze powtórzył przekonującym głosem swoje hasło: „To mówiłem w dniu otwarcia Parlamentu, raz wzniesionego sztandaru już nigdy nie da się ściągnąć!”⁴¹ Powtarzając te słowa prawdopodobnie chciał przekonać swoich rodaków, aby również uwierzyli w niepodległość Azerbejdżanu, chciał utrwalić je w ich świadomości jako fakt dokonany.

W kwestii polityki zagranicznej Resulzade opowiadał się za dobrowolną konfederacją niepodległych państw kaukaskich. Sojusz miał zapewnić wzmocnienie regionu wobec Rosji. Narody kaukaskie stanowiły według niego naturalną całość o wspólnej historii i zbieżnych interesach. Ponadto tworząc sojusz miały większe szanse do uzyskania wsparcia ze strony zachodnich mocarstw w przypadku ekspansji Rosji, która jego zdaniem była jedynie kwestią czasu. To znajduje swoje potwierdzenie w wystąpieniu podczas prezentacji programu politycznego Musawatu na posiedzeniu parlamentu 10 grudnia 1918 roku: „(...) Jesteśmy szczerymi zwolennikami nawiązania stosunków przyjaznych i ciepłych z Gruzją i Armenią, które są w takiej samej sytuacji, co my. Równocześnie powinniśmy być w ścisłym sojuszu z braćmi Góralami (z Północnego Kaukazu), którzy wskutek położenia geograficznego pierwsi doznali ciosu niebezpieczeństwa idącego z północy. Pamiętajmy, bolszewik po zjedzeniu śnia-

---

⁴⁰ *Азербайджанская Республика. Документы и материалы. 1918-1920 гг.*, Баку 1998, s. 92; S. Şimşir (red.), *Mehmet Emin Resulzade'nin Meclis-i Mebusan Konuşmaları (1918-1920)*, İstanbul 2003, s. 12.

⁴¹ S. Şimşir (red.), *Mehmet Emin Resulzade'nin... op.cit.*, s. 17.

dania tam, obiadować będzie u nas. Musimy podjąć odpowiednie kroki (...).⁴² Resultade rozumiał jak krucha jest sytuacja młodej republiki i dlatego dążył do „umiędzynarodowienia” sprawy Azerbejdżanu poprzez przedstawienie jej w szerszym kontekście kaukaskim. O koncepcji federacyjnej wyraźnie mówił w wywiadzie udzielonym gazecie „Azerbejdżan”: „**Azerbejdżan widzę jako konfederacyjną część zjednoczonego w unijne państwo Kaukazu, gdzie powinny wejść Azerbejdżan, Gruzja, Armenia oraz Północny Kaukaz** [podkr. w oryginale – SK]. Wszystkie sporne kwestie pomiędzy republikami kaukaskimi trzeba uregulować drogą pokojowych negocjacji, aby solidarnie stać na pokojowej konferencji dla obrony wspólnych interesów.”⁴³

Do wizji politycznego sojuszu azerbejdżańsko-tureckiego Resultade odnosił się z dystansem, a nawet nieufnością. Polityka tureckiego dowództwa podczas kryzysu czerwcowego wzmocniła w nim tendencje azerbejdżańskiego nacjonalizmu i partykularyzmu. Znajduje to potwierdzenie również we wspomnieniach tureckiego dziennikarza, redaktora gazety „Tanin”, organu Komitetu Jedności i Postępu, Muchiddina Birgena. Birgen pisał, iż mimo bardzo szczerzej sympatii do Turcji politycy azerbejdżańscy nie chcieli inkorporacji czy federacji z Turcją. „(...) Z wieloma przedstawicielami inteligencji i prawie ze wszystkimi liderami politycznymi Azerbejdżanu rozmawiałem w intymnych okolicznościach. Znając mnie jako człowieka szanującego każdą opinię zawsze wyrażali prawdziwe poglądy. Ludzie, którzy gotowi byli poświęcić własne życie dla dobrobytu i sukcesu Turcji, w najszczerzy sposób wypowiadali się przeciwko politycznej inkorporacji Azerbejdżanu przez Turcję”.⁴⁴ Ponieważ w dalszej części pracy wspomina Resultadego jako „przyjaciela Turcji”, nietrudno się domyślić, iż pisząc o politykach azerbejdżańskich miał na myśli właśnie lidera Musawatu oraz ludzi z jego otoczenia.

Naszym zdaniem, federalizm kaukaski w przeciwieństwie do federalizmu tureckiego miał również uchronić odrębność narodową Azerów. Kaukaskie narody były tak odrębne kulturowo, że nie mogły zagrażać świadomości narodowej ludności Azerbejdżanu. Wypowiedzi Resultadego związane z federalizmem kaukaskim z lat niepodległości Azerbejdżanu są ważne z perspektywy jego późniejszej aktywności. Prawie cały okres działalności Resultadego w latach międzywojennych, na uchodźstwie upłynął pod hasłem „federalizmu

⁴² *Азербайджанская Республика. Документы и материалы ...op.cit.*, s. 100; S. Şimşir (red.), *Mehmet Emin Resultade'nin Meclis-i Mebusan ...op.cit.*, s. 18; M. Məmmədşadə, *Milli Azərbaycan hərəkatı*, Bakı 1992, s. 115-116.

⁴³ Rozmowa z przedstawicielem azerbejdżańskiej delegacji M.E. Resultade, „Azerbejdżan”, 12 listopada 1918 r. patrz: *Азербайджанская Республика. Документы и материалы, op.cit.*, s. 60.

⁴⁴ A. A., *Турецкий деятель об Азербайджане*, „Şimali Kafkasya. Северный Кавказ”, 1937, nr 42-43, s. 39.

kaukaskiego”. W latach 20. i 30. XX w. głównym tematem publicystyki Resulzadego, oprócz krytyki literackiej (którą zresztą też uprawiał pod kątem polityczno-narodowym), była kwestia niepodległości Azerbejdżanu i solidarności narodów kaukaskich w walce ze Związkiem Radzieckim, które wynikały z założeń idei prometejskiej. Wystarczy dokonać analizy chociażby jego przemówienia na ceremonii inauguracji parlamentu, żeby stwierdzić, iż jego udział w polskim programie prometejskim był próbą realizacji jego programu politycznego z lat poprzedzających emigrację. „Panowie, kiedyś Prometeusz, przedstawiciel idei wolności podobnie do nas, narodów kaukaskich, był przykuty do gór Kaukazu. Pragnął on zerwać wieczne okowy. Duch Prometeusza jest w każdym z narodów kaukaskich. Wolność i współzycie niepodległych narodów kaukaskich nie jest daleką utopią (...)”⁴⁵.

Analiza wcześniejszych wypowiedzi i publikacji Resulzadego pokazuje, że jego aktywność w polskich planach dywersyjnych nakierowanych na osłabienie Związku Radzieckiego nie była inspirowana przez polskich strategów, lecz wynikała z własnych przekonań, które powstały zanim nawiązał kontakt z Polską. Z tego powodu przedstawienie głównych rysów portretu politycznego Resulzadego przed emigracją w 1920 r. jest istotne dla badaczy kaukaskiego odcinka ruchu prometejskiego.

Po wojnie aktywność polityczna Mehemmeda Emina Resulzadego w porównaniu z poprzednimi latami zmniejszyła się na rzecz działalności naukowo-oświatowej. Był honorowym przewodniczącym Azerbejdżańskiego Towarzystwa Kulturalnego, organizacji powołanej w Ankarze 1 stycznia 1949 roku. Ten wybitny polityk ostatnie dni swego fascynującego życia spędził w skrajnie trudnych warunkach, zmagając się z wieloletnią chorobą i nędzą w zaniedbanym ankarским mieszkaniu.⁴⁶ Mimo to nie zaprzestał służyć swemu narodowi, poświęcając ostatnie dni na pisanie tekstów o Azerbejdżanie do Encyklopedii Tureckiej oraz stworzenie bibliografii książek napisanych w języku azerskim.

Podsumowując opis portretu politycznego Resulzadego warto zaznaczyć, że całe jego życie było misją, służbą swojej społeczności, a później państwu. Świadomie używamy wyrazu „służba”, gdyż nie zaprzestał pełnienia obowiązków na rzecz wzmocnienia państwowości Azerbejdżanu, nawet wtedy, gdy to państwo mu odebrano. Trudno nazwać go wielkim teoretykiem. Nie był autorem koncepcji politycznych lecz ich beneficjentem. Nie tworzył idei lecz wykorzystywał najbardziej istotne dla rozwoju ruchu narodowego elementy,

⁴⁵ *Азербайджанская Республика. Документы и материалы... op.cit.*, s. 93; S. Şimşir (red.), *Mehmet Emin Resulzade'nin... op.cit.*, s. 13.

⁴⁶ Şimşir S., *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara 1995, s. 37.

dopasowując je do realiów życia politycznego Azerbejdżanu. Niewątpliwie był wybitnym strategiem, wizjonerem, innymi słowy – politykiem wielkiej klasy. Postać Resultadego zadziwia niezłomnością, wiarą w słuszność ideałów, uporczywym dążeniem do celu – niepodległości Azerbejdżanu. Niewątpliwie wyróżniał się wśród innych tak samo zasłużonych działaczy niepodległościowych dużą charyzmą, na co zwracali uwagę między innymi polscy obserwatorzy: „Zawsze wszyscy uznawali go za lidera. Jest on co prawda tylko dziennikarzem, wszyscy uznają go jednogłośnie za swego wodza.”⁴⁷

Dla współczesnych Resultademu rodaków jego działalność w ruchu prometejskim, która wynikała z przeświadczenia, że „raz wzniesionego sztandaru już nigdy nie da się ściągnąć” zapewne wydawała się naiwna, utopijna. Z pewnością część słuchaczy radia Głosu Ameryki 28 maja 1953 roku niedowierzała wezwaniu Resultadego, uważając je za wizję szaleńca: „Niewątpliwie nadejdzie dzień, kiedy prawda zabłyśnie. Zwycięży strona, która trzyma się podstawy wolności, zasady Narodów Zjednoczonych oraz praw człowieka. To słońce zwycięstwa ponownie się narodzi, podobnie jak 28 maja 1918 roku w drogiej ojczyźnie, nękanej terrorem czerwonego despotyzmu. Absolutnie nie wątpię w to!”⁴⁸ Dzisiejszemu obywatelowi Azerbejdżanu nawet nie przejdzie przez myśl, aby wątpić w nieodwracalność faktu, jakim jest niepodległość tego państwa. I to było zapewne ideałem wizji politycznej Mehemmeda Emina Resultadego.

Dr Shahla Kazimova – absolwentka Instytutu Orientalistycznego UW, wykładowca w Studium Europy Wschodniej UW, zajmuje się dziejami emigracji kaukaskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego, rozwojem azerbejdżańskiej myśli politycznej, w szczególności działalnością M. E. Resultadego.

---

⁴⁷ Cytat z listu polskiego dyplomaty ze Stambułu z dnia 02.05.1933 r., AAN, sygn. 6691, k. 124.

⁴⁸ <http://resultade.org/xitab53.html> (Ostatnie odwiedziyny strony 27.03.2013).